

Natira e chatscha

«Marellas» dal Radio Rumantsch sin disc cumpact, part 6

D'animals ed umans

Co statti cun nosa relaziun? La relaziun dals umans cun ils animals? Quests dis daventan ils ins vegetaris u perfin vegans, ils auters van a chatscha ed ils terzs discutentan scumonds da chauns ed il pro e contra d'advocats per animals. La Marella dat in sguard sin la relaziun tranter animals ed umans il 2010 cun dumandar persunas che lavuran mintga di cun animals. Tge din quellas da tut quai? E tge din lura ils animals? (Emissiun dals 26 da settember 2010; redacziun: Chatrina Josty).

In «mandat» or dal curtin zoologic

Per il di da rogaziun, il di che la chatscha ruauusa, porta la Marella in «mandat» d'in directur d'in curtin zoologic. Ils visitaders han gea milli dumondas a tals directurs. Henning Wiesner, directur dal parc d'animals Hellabrunn a Minca

ha respundi var 50 dumondas en il radio sin Bayern 3. «Quantas spinas ha in erizun?»

Ubain: «Fan animals er vacanzas?» Las respostas dal directur èn stadas in success ed èn vegnidas publicadas en in cudesch. La Marella preschenta insaquantas da questas respostas, perquai ch'ellas dattan perditga da la ritgezza da la creaziun e pon uschia er esser in tema da contemplaziun per il di da rogaziun. (Emissiun dals 18 da settember 2005; redacziun: Maria Cadruvi).

L'onn dal delfin

Las Naziuns unidas han proclamà l'onn 2007 sco onn dal delfin. Tar nus datti delfins sin il pli sin sgrafits vi da chasas engiadinaisas. Ma i dat persunas rumantschas ch'han gia già da far cun delfins. Alexa Cavegn è stada en la mar a Hawai e delfins èn s'avischinads ad ella. Petra Seelig-Killias è gia stada duas giadas cun sia figlia impedita a Florida a far terapia da delfins. E Flurin Camenisch ch'è zoolog è s'occupà dal delfin per motivs professiunals. (Emissiun dals 14 da schaner 2007; redacziun: Maria Cadruvi).

Ils urs turnan – la Marella sin ils fastiz da l'ursus arctos

L'emprim da settember 1904 han chatschaders sajettà l'ultim urs dal Grischun. 100 onns pli tard signaliseschan dus urs che vivan en il Tirol dal Sid che lur return en nosas regiuns è pussaivel. Tenor ina retschertga avessan 80 % dals Svizzers plaschair dal return da l'urs. Ma l'experiencia da noss vischins talians mussa ch'ils conflicts tranter bestga ed uman èn programmads. En la Marella raquintan pertutgads dals problems ch'i han cun l'urs. L'inspectur da chatscha Georg Brosi di pertge ch'il return da l'urs fa quitads er ad el. E Hans Lozza ch'ha publictà il cudesch «Auf den Spuren der Bären» descriva co ch'il «retg dals guauds» viva e co ch'el funcziuna.

Il guaud – in ecosistem ordvart cumpex.

FOTO: PD

(Emissiun dals 5 da zercladur 2005; redacziun: Sara Hauschild).

L'urs sauta tras la Val d'Alvra: Cun il guardiaselvaschina Ricardo Engler sin ils fastiz da l'urs

«L'urs ma chamina gia suent», di il guardiaselvaschina Ricardo Engler cun in surrir sin ils lefs. Dapi dus mais observa el l'animal da rapina. El studegia il caracter da l'urs e ses cumportament. El intermediatescha tranter ils chatschaders, ils purs, il turissem ed ils responsabels dal Chantun. La Marella accompagna Ricardo Engler durant in gir da controlla en il territori da l'urs. Ella discurre er cun chatschaders da lur quitads, da lur temas e da lur inscunters fatscha en fatscha cun l'urs. (Emissiun dals 23 da settember 2007; redacziun: Sara Hauschild).

Protecziun e lieu da recreaziun – il guaud grischun

Prest 27 % da la surfatscha dal Grischun è cuverta cun guaud. Tar nus han ils guauds fitg differentas funcziuns. Cun ils inschigners forestals Renaldo Lutz, Magnus Rageth e Giachen Bott avain nus visità lur guauds. Guauds fitg differentes e quai betg sulettain perquai ch'i vesan or auter. (Emissiun dals 20 da mars 2011; redacziun: Esther Berther).

Fabricat sin il Pass dal Güglia: «Far in pau sco Dieu»

«Tuot in d'una haja fat «clic» tar ils machinists», di Nina von Albertini, «a partir da quel mumaint d'eira quai una collavuraziun excellenta!» L'agronoma e pedologa Nina von Albertini ha accompagnà durant quatter onns intensivmain la renovaziun da la via dal Pass da Güglia cun la finamira da ruinar il pli pauc pussaivel da la natira autalpina fitg

sensibla. Per quest project ha ella lavurà intensivmain cun la metoda da «translocaziun directa» dal terren – e quai cun grond success. Quest project da pionier ha uss survegnì il «Begrünerpreis 2013». La Marella è turnada sin il lieu da fabrica cun ils acturs principals da quest fabricat extraordinari – ed ha dà in sguard enavos sin il process d'in tal fabricat, betg adina mo simpels. (Emissiun dals 7 da settember 2014; redacziun: Anna Serarda Campell).

Proteger e crear natira

La finamira dals fundaturs dal Parc Nazional Svizzer era da pudair conservar ina flora e fauna en lur stadi oriund e selvadi. La regiun dal Fuorn era dentant gia avant 100 onns in terren ch'ins aveva utilisà e cultivà dapi tschientaners. Tge è insumma natira u natiral? Co è la regiun sa transformada ils ultims 100 onns? Tgenins animals e tgeninas plantas han profità dal Parc e tgeninas main? La Marella va cun il biolog e vicedirectur dal Parc Flurin Füllli si Stabelchod, sa ferma lung la via dal Fuorn ed al pe dal mir da fermada Punt dal Gall en tschertga da l'autentic e selvadi. (Emissiun dals 22 da zercladur 2014; redacziun: Guadench Dazzi).

100 onns Pro Natura

La Pro Natura è la pli veglia organizaziun svizra per la protecziun da la natira. Ella è vegnida fundada il 1909 cun la finamira da segirar la finanziaziun d'in Parc nazional ch'ins ha pudì realisar il 1914 a Zernez. Per ils fundaturs furmava quai in duair patriotic da salvar ils monuments da la natira. L'idea da quai ch'ins duess conservar e co ch'ins protegja la natira è sa midada ils ultims 100 onns. La Marella dat in sguard a l'istorgia ed als projects actuals da la Pro Natura, in'organizaziun cun passa 100 000 commembers e cun la Grischuna Silva Semadeni a sia testa. (Emissiun dals 8 da favrer 2009; redacziun: Guadench Dazzi).

Gondas grischas empè d'in paradys da glatsch?

Ils glatschers lieuuan. Fin l'onn 2100 resta be pli in quart da la surfatscha dad oz, prognostitgescha la glaziologa Christine Levy. Co sa mida la cuntrada? Datti lais da muntogna idillics u daventa precis la gestiun da l'aua il problem? E tge strategias datti per franar quest process? Il glaziolog Felix Keller di sch'i vala propi la paina da colurar alv la gripa e da pulir ils glatschers. (Emissiun dals 15 da settember 2013; redacziun: Anna Serarda Campell).

Aua ha pliras vitas

Felix Giger sa fatschenta cun l'aua en las

modas da dir dals idioms rumantschs. Clà Riatsch sa deditgescha a l'aua da l'En en las ovras dad Andri Peer. Andrea Könz è fascinada da l'aua sco element en l'astrologia. La Marella vul er savair tge che l'aua munta per il mintgadi dal «schef da l'aua», dal Grischun Gieri Deplazes. E la Marella porta er chanzuns rumantschas che tematiseschan l'aua. (Emissiun dals 28 da settember 2003; redacziun: Rita Uffer e Chatrina Josty).

Suns e tuns da glatsch

La Svizra – ina terra da glatschers. Il temp da la naiv perpetua e d'in mund alpin intact davant ina culissa imposanta en alv svanescha plaun a plaun. La bellezza dal coloss en alv po prest be pli vegnir admirada sin cartas postales e fotografias da pli baud. L'acziun da stad interregionala dals radios da la SRG SSR è deditgada als glatschers. En la Marella faschain nus turas sin plirs glatschers, tematisain la fascinaziun, ils privels e l'avegnir dal fenomen da la natira. (Emissiun dals 31 da fanadur 2005; redacziun: Georgina Janki).

Co è quai che la naivetta... croda or da chanuns da naiv

En ina veglia chanzun d'uffants hai num che la naiv che crodia giu da tschiel saja la farina e Nossegner il muliner. Oz èn ils muliners sin terra e fan naiv. Quella giu da tschiel na bastia betg. Il 1978 ha Savognin cumenzà ad ennavar, a «naiver per Vos». Oz ha prest mintga pendiculara ses chanuns. La Marella ha fatg ina visita en l'Arena Alva per laschar declarer co che quai va da far naiv. Tar la gronda part da las pendicularas hai num ch'i dovria simplamain naiv artificziala – per mantegnair il turissem d'enviern e cun quai plazzas da lavur. A pled en la Marella vegnan però er las organizaziuns per l'ambient WWF e Pro Natura. (Emissiun dals 11 da schaner 2004; redacziun: Maria Cadruvi).

Stailas e stailas...

L'onn 2009 è l'onn internaziunal da l'astronomia. Il motiv: avant exact 400 onns èn capitadas chausas impurtantas en connex cun questa fitg veglia scienza da l'univers: Galileo Galilei ha sco in dals emprims umans insumma drizzà in telescop envers il tschiel nocturn e Johannes Kepler ha publictà ses cudesch «Astronomia Nova». En il Grischun datti dapi 28 onns in'unium astronomica ch'ha oz passa 100 commembers. Trais dad els raquintan da las stailas e lur fascinaziun: Vitus Cathomen da Danis, Jon Roner da Scuol e Franco Joos da Cuir. (Emissiun dals 18 da schaner 2009; redacziun: Maria Cadruvi).

Lü-Stailas –

astronoms da num e da pum duessan scuvrir il tschiel da la Val Müstair

Ils scenziads Václav ed Jitka Ourednik han realisà a Lü lur siemi da vita. Entaifer dus onns, e cun il sustegn dals indigens, han els fabrictà ina chasa cun l'infrastructura per astronomia ed astrofotografia. Els han decis da realisar il center a Lü, causa che la polluziun da l'ambient e da la glisch è là fitg pitschna. La vista en tschiel è tras quai uschè buna sco en il desert. Ensem cun l'astrologa e presidenta dal Turissem Val Müstair, Andrea Könz, scuvra la Marella tge ch'ins fa en il center e tge ch'ins vul cun quella purschida nova. (Emissiun dals 29 da november 2009; redacziun: Sara Hauschild).

Tgira, mira e tira u pertge vom jau a chatscha

Annina Guler da Fuldera è ida pli che diesch onns a chatscha. Avant quatter onns ha ella mess d'ina vart il schluppet, perquai ch'ella na vuleva betg pli dar il culp mortal. Peter Egloff va dapi bundant dus decennis a chatscha da chamutschs en Val Sumvitg. Per el è la chatscha anc adina ina da las pli grondas sfidas che la vita porscha. Peter Egloff ed Annina Guler discutan davart la fascinaziun, las tensiuns, las passions ed ils conflicts che naschan en occasiun da la chatscha. (Emissiun dals 7 da settember 2003; redacziun: Guadench Dazzi).

Wendelin vul daventar chatschader

Davent dal di ch'ina persuna s'annunzia per far ils examens da chatscha enfin ch'el po ir l'emprima giada a chatscha, passan prest dus onns. Nus avain accompagnà Wendelin Casutt da Falera durant il temp sco candidat e fin l'emprima chatscha. (Emissiun dals 9 da settember 2012; redacziun: Esther Berther).

La chatscha dals nunchatschaders

Tge fa precis in guardiaselvaschina durant la chatscha? Tge fa ina dunna ch'ha acceptà che ses um è onn per onn absent durant trais emnas? Tge ha in predigant da far cun la chatscha? E tge vul quai dir per in mazler ch'ha d'elavurar quests dis tut la charn selvaschina? La Marella ha accompagnà durant in di il guardiaselvaschina Guolf Denoth e dat in sguard sin la chatscha ord optica dals nunchatschaders involvids. (Emissiun dals 13 da settember 2015; redacziun: Violanta Rominger).

Placi pign – il fraudader e sia buis zuppada

«Jeu sun staus in carstgoun empau in original, in selvadi. La catscha ha adina plaschiu meglier a mi senza patenta en sac.» Quai ils plets da Placi Bass, als blers enconuscents sco Placi pign. El è sta in chatschader passiuà, el è stà ustier ed el è er stà in fraudader. Ils temps eran dentant auters cur che Placi pign gieva cun sia buis en Val Sumvitg. Igl era stgars, las entradas magras e las famiglias grondas. Pli tard ha Placi pign raquintà da sias aventuras da chatscha ed el ha schizunt procurà che nus discurren oz, 43 onns suentier sia mort, anc adina da quellas. Fatg quai ha el cun zuppar da lezzas uras sia buis, ina buis ch'è stada sparida bunmain 60 onns. Uss è ella vegnida nanavant. (Emissiun dals 14 da settember 2014; redacziun: Esther Berther).

La preschentaaziun:

«Marellas» dal Radio Rumantsch: Contribuziuns emessas ils onns 2001–2015, accessiblas en la Biblioteca chantunala sin disc cumpact.

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=4734
www.chatta.ch

Diversas emissiuns s'occupan dal tema chatscha.

FOTO: PD